

WALDSTEIN JÁNOS ÉS GYŰJTEMÉNYE

Waldstein János gróf, a Magyar Tudományos Akadémia Igazgatótanácsának tagja¹ 1868. május 8-án az Akadémiának ajándékozta Thomas Ender Felvidéken és Északkelet-Magyarországon készült kétszázhusz vízfestményét, mint Waldstein-gyűjteményt. Az ajándékozó levél indoklása szerint elsősorban abból a meggyőződésből, hogy a képzőművészet lényegesen befolyásolja a közművelődést és előmozdítja a polgárosodást. A Magas-Tátra és a Kárpátok hegycsúcsairól készült festményekkel a természeti szépségek bemutatásán kívül a tudományos érdeklődés figyelmét a geológiai jellegzetességekre kívánta ráirányítani.² A képeket tartalmazó négy téka mindegyikén aranyozott betűkkel ott a felirat: „Waldstein János gr a M. T. Akademiának 1868.” Az egyes tékákban a képekről a kartonokon lévő sorszám szerinti jegyzék is található. Minden egyes kép kartonját a sorszámon és a magyar nyelvű címen kívül a jobb felső sarokban a Waldst. Gyűjt. megjelöléssel is ellátták az ajándékozás alkalmából. Az Akadémia a Waldstein-gyűjteményt a könyvtárban helyezte el,³ ahol a könyvtári szakrendben a Régészet Fol. 308 jelzeten kapta. Állományvédelmi okokból a kétszázhusz műalkotást tartalmazó négy tékát 1954 után áttették a Kézirattár állományába. Itt a gyűjtemény az Ms 4409/I–IV. jelzeten található.

Az ajándékozó Waldstein-Wartenberg János gróf Nagymegyeren (?) született 1809. augusztus 21-én. Meghalt Bécsben 1876. június 3-án. Várpalotán temették el 1876. június 8-án.⁴ A műkedvelő festő, műgyűjtő, jogász Waldstein János, (1861-től Ung vármegye főispánja), már igazgatótanácsi tagsága (1868. március 17.) előtt is szoros kapcsolatban volt az Akadémiával. Ez elsősorban az Akadémiát alapító gróf Széchenyi Istvánhoz (1791–1860) fűződő ifjúkori, bensőséges barátságán alapult, és Széchenyi István kultúrateremtő és gazdaságot fejlesztő törekvéseinek támogatásában nyilvánult meg.

Az irodalmi és tudományos érdeklődéssel rendelkező ifjú Waldstein János Pesten, a Királyi Tudománygyegetemen végzett tanulmányait bölcsészeti és jogi doktorátus megszerzésével fejezte be. Egyetemi vizsgáinak tézisei nyomtatásban is megjelentek.⁵ Irodalmi és tudományos érdeklődéséről maga vallott Széchenyi Istvánhoz 1828. október 22-én írt levelében: „Egyszer Virág Benedek Poétánál voltam, mert igen sokat forogtam és forgok a Tudós világban.”⁶ Szorosabb kapcsolatot Horvát István (1784–1846) történésszel tartott.⁷ 1830. október 19-én délután, az Al-Dunáról hazatérve már másnap, felkereste Horvát Istvánt, „hogy a Magyar tudós világból valamit halljak”.⁸ Anyagi helyzete nem tette lehetővé számára a független életet, ezért állami szolgálatba lépett. Bu-

¹ *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai. 1825–1973*, összeállította FEKETE Gézáné, Bp., MTAK, 1975, 305.

² Waldstein János levele az MTA Elnökének, 1868. máj. 8., MTAK Kézirattár RAL 387/a/1868. – *Akadémiai Értesítő* 3(1868) 207.

³ DIVALD Kornél, *A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei*, Bp., 1917, 97 (továbbiakban DIVALD).

⁴ Ld. I. jegyzet. – Waldstein János gyászjelentése. MTAK Kézirattár Gyászjelentések.

⁵ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, 14., Bp., 1914, 1406 (továbbiakban SZINNYEI).

⁶ BARTFAI SZABÓ László, *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez*, Bp., 1943, 78 (továbbiakban *Adatok*).

⁷ Waldstein János levelei Horvát Istvánnak. 1836–1841. OSZK Kézirattár, Levelestár.

⁸ KÁLNOKY Hugó, *Széchenyi István és Waldstein János keleti utazása 1830-ban*, kiad. bev. és jegyz. KÁLNOKY Hugó, Bp., É. n. [1943] 316 (továbbiakban Kálnoky).

dán, Bécsben és Triesztben hivatalnokoskodott, a hivatali pálya iránti csekély érdeklődéssel. 1849-ben megvált a hivatali élettől, és képzőművészi adottságainak megfelelően leginkább festészettel, a magyarországi képzőművészet támogatásával foglalkozott.⁹ Bekapcsolódott Magyarország gazdasági életébe is, elsősorban a vízszabályozás és a vasútépítés területén.¹⁰

Waldstein János gróf, akinek csehországi eredetű családja 1758-ban magyar honfűsítést nyert, nemcsak magyarországi birtokai (Komárom, Veszprém, Ung vármegye)¹¹ miatt támogatta a magyar művelődést és tudományt, nemcsak emiatt vett részt az ország polgári fejlődését előmozdító gazdasági tevékenységekben. Magyarországhoz kapcsolták tanulmányai, kulturális kötődései. Ezek mind érzelmileg, mind tényszerűen jelentősen gazdagodtak Széchenyi István barátságából.¹² Az idősebb és tisztelt barát eszméivel, politikai elképzeléseivel meglett felnőttként már nem azonosult teljesen, de a közjó előmozdítására irányuló törekvéseit őszintén támogatta.¹³ A maga szűkebb lehetőségei között, jóval csekélyebb rátermettséggel, de a művészetek iránti nagyobb fogékonysággal valóban igyekezett megfelelni azoknak a közéleti feladatoknak, amelyek elvégzésére 1830-ban, az al-dunai és konstantinápolyi közös útjuk után Széchenyi István buzdította.

1830. június 24. – október 19. között egy al-dunai hajóúton a Duna szabályozásának lehetőségeit kívánta Széchenyi István felmérni. Erre az útra magával vitte Waldstein Jánost, aki a súlyosan megbetegedett Széchenyinek nemcsak fizikailag, de lelkiileg is nagy támasza volt. Az útról mindketten naplót vezettek, amelyek értékes dokumentumai kettőjük kapcsolatának, gondolkodásmódjuk közös és eltérő elemeinek, meglátásaik azonosságának és különbözőségének.¹⁴ Széchenyi István, megbizonyosodva Waldstein János őszinte barátságáról, bizalmasává fogadta,¹⁵ betegségtől legyengülve benne látta terveinek megvalósítóját. Waldstein János naplójában ezt így örökítette meg 1830. november 16-án: „Azt véli, én végezzem majd azt, amit ő Magyarország érdekében megkezdett.”¹⁶ Széchenyi István, felépülve betegségéből, 1830 után sorra indította el azokat a vállalkozásokat, amelyek sikeres működésétől Magyarország szellemi és gazdasági felemelkedését remélte. Waldstein János kiegyensúlyozott, megnyerő egyéniségével, művészi fogékonyságával és stílusérzékével valóban azok közé tartozott, akiknek támogatására adott esetekben Széchenyi biztosan számíthatott. A szoros baráti kapcsolat a későbbiekben a politikai elképzelések különbözősége miatt meglazult ugyan,¹⁷ de az egymás iránti érdeklődés, emberi megbecsülés megmaradt. Az 1848. szeptember 7-től Döblingben, az ideg- és elmegyógyintézetben tartózkodó Széchenyi Istvánt, amikor már fogadhatott látogatókat, Waldstein János többször is felkereste. Waldstein 1860. márciusában, a később Széchenyi öngyilkosságát kiváltó házkutatás után kétszer is meglátogatta Széchenyit. Jelen volt azon kevesek között is, akik az 1860. április

⁹ KÁLNOKY Hugó, *Széchenyi István és Waldstein János keleti utazása 1830-ban*, kiad. bev. és jegyz. KÁLNOKY Hugó, Bp., É. n. [1943] 316 (továbbiakban Kálnoky).

¹⁰ WURZBACH, Constant, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Bd. 52., Wien, 1885, 238 (továbbiakban: WURZBACH Bd. 52.).

¹¹ KÁLNOKY 24. EÖTVÖS Károly, Esterházy, Zichy, Waldstein, *Pesti Napló*, 201. sz., 1877. aug. 5. – A Várpalota–Veszprém közötti vasútvonal megvalósulására ld. Waldstein János levelei Lónyay Menyhérthez 1869-ből. MTAK Kézirattár Ms 5305/127-129. Előnye volt a Magyar–Gácsországi vasútnak. Ld. Waldstein János gyászjelentése. MTAK Kézirattár Gyászjelentések.

¹² *Magyar nemzeti zsebkönyv*, Első rész, Főrangú családok, I., Bp., 1888, 261–262. – *Magyarország vármegyéi és városai*, Komárom vármegye, Bp., É. n., 51, 57, 72, 107, 108. – NAGY Iván, *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, 11., Pest, 1865, 24, (továbbiakban Nagy Iván).

¹³ KÁLNOKY, 10–11.

¹⁴ Uo., 22–23.

¹⁵ Pl. Milos Obrenovity szerb fejedelemnél (1817–1839, 1858–1860) tett látogatásukról írt naplőbejegyzéseik 1830. október 1–2-ről. Kálnoky 145–150, 302–306.

¹⁶ Uo. 9.

¹⁷ Uo. 17.

¹⁸ SZINNYEI, 1405.

8-án bekövetkezett tragédia után a döblingi plébániatemplomban Széchenyi István holttestének beszentelésén részt vettek.¹⁸

Waldstein János politikai nézeteit jellemzi, hogy 1847-ben Kossuth Lajost, amikor ő az országgyűlésen a főrendi tábla konzervatív tagjait megsértette, párbajra hívta ki. Egyike volt azoknak a konzervatív főuraknak, akik 1850-ben egy memorandumban az 1847-es politikai állapotok visszaállítását kérték I. Ferenc József császártól.¹⁹

Waldstein gróf – úgy tűnik – a képzőművészet világában érezte magát a legjobban. Egykori csicsói kastélyában szerencsére 1945 előtt még megtalálható volt a Széchenyi Istvánnal tett fekete-tengeri utazásakor készített rajzait tartalmazó rajzkönyve. Kálnoky Hugó a napló kiadásához ezekből a rajzokból válogatta az illusztrációkat.²⁰ Írásban megfogalmazott benyomásait Waldstein János rajzaiban nemcsak rögzítette, hanem képileg meg is elevenítette. Széchenyi Istvánnal váltott leveleiben az 1830-as években gyakran szerepelnek festőkkel, festésszel kapcsolatos témák. 1831. március 1-én írta Széchenyi Istvánnak Bécsből: „Ender (t.i. Johann), kinél tegnap este igen sokáig mulattam, kért, hogy tiszteletét Neked jelentsem.”²¹ 1834. szeptember 29-én arról értesítette Széchenyi Istvánt, hogy Rudolf Alt Széchenyiről készített olajportréja már egy hónapja nála van. Szerinte jól sikerült, reméli, hogy Széchenyinek is tetszeni fog.²² 1835. november 6-án a következőket írta Bécsből Széchenyinek: „Kérlek, ha lekötelezni akarsz, küldd nekem vissza Rubens rámaját. Kicserélem olyanért, amelyet kívánsz. Ez nekem nehézséget nem tesz.”²³ Széchenyi Istvánhoz írt leveleit gyakran karikatúrával illusztrálta.²⁴ Ezek a jól sikerült, tréfás rajzok megértő, támogató iróniáról tanúskodnak. Ez a jellemző arra a két közismert karikatúrára is, amelyek a szerényen tevékenykedő Széchenyit ábrázolják. „Machen wir uns keine Illusion” felirattal biztatta a Vaskapun átgázoló Széchenyit²⁵ (Kat. 91., 1. kép). A *Pesti por és sár* című tanulmány szerzőjét, Pest városának szepítőjét pedig utcaseprőként örökítette meg²⁶ (Kat. 92., 2. kép). Kálnoky Hugó Waldstein János életrajzában ismertetésében hivatkozik a kassa–oderbergi vasútvonal építésének idején²⁷ készült, egy, a Magas-Tátrát ábrázoló vázlatára, amelynek Waldstein János a „Carpatus victus”, azaz a vasút által legyőzött Kárpátok szimbolikus címet adta.²⁸ Kálnoky Hugónak tudomása volt Waldstein János 1868-ban tett egyiptomi utazása során készített rajzvázlatairól és az onnan hozott régészeti leletekről is.²⁹

Waldstein János tevékeny figyelemmel kísérte az Akadémia képzőművészettel kapcsolatos ügyeit. Az akadémiai pecsétnyomó számára kellő stílusérzékkel módosíttatta Johann Endernek az Akadémia címeréül szolgáló olajfestményéről készített metszetet.³⁰ Nem tért ki a legkülönbözőbb akadémiai feladatok támogatása elől sem. Ipolyi Arnoldot, az Archeológiai Bizottság előadóját

¹⁸ KALNOKY, 12.

¹⁹ WURZBACH, Bd. 52. 239.

²⁰ KALNOKY, 8.

²¹ *Adatok*, 115.

²² *Uo.*, 209. – BARTFAI SZABÓ László, Gróf Széchenyi István művész kortársai és barátai, *Magyar művészet*, VI, (1930), 597–598.

²³ *Adatok*, 238.

²⁴ Waldstein János levelei Széchenyi Istvánnak, 1831–1847. MTAK Kézirattár K 209/91, K 209/95-97.

²⁵ MTAK Kézirattár K 293/3., ld. *A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a XIX. Században*, kiállítás, szerk. SZABÓ Júlia–MAJOROS Valéria, Magyar Nemzeti Galéria, 1992, Kat. 7.

²⁶ MTAK Kézirattár K 293/4., ld. *A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a XIX. században*. Kiállítás. Szerk. Szabó Júlia – Majoros Valéria, Magyar Nemzeti Galéria 1992., Kat. 8.

²⁷ A Magas-Tátrán átmenő, Kassa és Oderberg közötti vasútvonal Ausztria és Magyarország egyetlen közös vasútvonala volt Az építési engedélyt 1866. január 26-án adták ki. Az egyes vonalszakaszok különböző időpontokban épültek. Az egész vonalat 1873. január 5-én adták át a forgalomnak.

²⁸ KALNOKY, 24. Kálnoky Hugó a Waldstein gyűjtemény festményeit is Waldstein János munkáinak vélte. KALNOKY, 23.

²⁹ *Uo.*, 23.

³⁰ DIVALD, 52–53., ld. *A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a XIX. Században*, kiállítás, szerk. SZABÓ Júlia–MAJOROS Valéria, Magyar Nemzeti Galéria, 1992, Kat. 2a, 2g.

1862. november 23-án írt levelében arról értesítette, hogy a Veszprém megyei Vilonya és Öskű falvakban nincs régészeti lelet, de vállalja, hogy a Kikeri tavat övező fal renoválásához saját kőbányájából követ szállítat.³¹ Az Akadémia palotájának építési tervpályázatán az igazgatótanács Henszlmann Imre gótikus épülettervét támogatta, míg az építőbizottság az épület célját és környezetét szem előtt tartva August Friedrich Stüler neoreneszánsz stílusú tervét tartotta megfelelőnek. Waldstein János mint a bécsi Műegylet elnöke Széchenyi híres kijelentésére hivatkozva a reneszánsz stílusú épületet tartotta alkalmasnak azért, mert: „A magyar akadémiából a köveknek is azt kell hangoztatni: Magyarország nem volt, hanem lesz.”³² A palota építését különös figyelemmel kísérte, leginkább a képgaléria kialakítása, elhelyezése foglalkoztatta.³³ Az Akadémia 1865-ben elkészült palotájával valóban a főváros egyik legcélszerűbb monumentális középülete valósult meg.³⁴ Waldstein János annyira ragaszkodott a palotához, hogy 1865-ben bérbe vette a főtitkári lakást, és pesti tartózkodásainak idején itt lakott. Egy év után azonban, 1866. szeptember 1-től felmondta a bérleti szerződést, mert lábtörése miatt nem tudott a lépcsőn felmenni az emeletre.³⁵ Mint igazgatótanácsi tag anyagilag is támogatta Eötvös Józsefnek azt a törekvését, hogy Kazinczy Ferenc emlékének megőrzésére és a Kazinczy család megsegítésére létrehozott Kazinczy-alap deficitje csökkenjen.³⁶

Nemcsak az Akadémia épülete és működése foglalkoztatta Waldstein Jánost. A magyar képzőművészeti élet fellendítésén hivatalosan mint a Magyar Képzőművészeti Tanács első elnöke (1871) tevékenykedett.³⁷ Pulszky Ferenchez írt levelei tanúskodnak erről. 1871. május 26-án az Elgin-gyűjtemény³⁸ szobrainak lemásoltatásáról folytatott londoni tárgyalásairól, valamint a Kensington Museummal³⁹ létesítendő cserekapcsolatokról számolt be Pulszky Ferencnek.⁴⁰ Ugyanebben a levélben bejelentette, hogy megszerezte a (Nemzeti) Múzeum számára Böhm József, a londoni királyi udvar kedvelt művésze – akinek képzőművész elődei a Szepességből származtak – az apjáról készült portréját.⁴¹

Waldstein Jánosnak jelentős szerepe volt Széchenyi István Akadémia előtt felállított szobrának létrehozásában is. A fent említett levélben azt is jelezte Pulszky Ferencnek, szeretné, ha Böhm József is részt venne a Széchenyi-szobor pályázatán. A pályázók közül Engel József tervét fogadták el, de Waldstein János, mint a Képzőművészeti Tanács elnöke, ragaszkodott ahhoz, hogy Kaspar von Zumbusch⁴² bécsi szobrász szakmai véleményét Engel József vegye figyelembe a szobor végső kialakításában. Szerette volna, ha Széchenyi István alakjának megformálása hívebben fejezné ki a

³¹ Waldstein János levele Ipolyi Arnoldhoz. 1862. nov. 23. OSZK Kézirattár, Levelestár. – A Kikeri (Kikiri) tó a Fehér megyei Pátka község mellett lévő római vízgát maradványa. ORTVAY Tivadar, *Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig*, I., Bp., 1882, 432. Korábbi szakirodalommal.

³² DIVALD, 11–12. Az Akadémia építési tervpályázatáról újabb irod.: *A Magyar Tudományos Akadémia Palotájának pályázati tervei*, kiállítás, katalógus, Bp., 1996, szerk. SZABÓ Júlia.

³³ Waldstein János levele Dessewffy Emilhez. 1864. jún. 9. MTAK Kézirattár RAL 690/1864. – Waldstein János levele Dessewffy Emilhez. 1865. máj. 17. MTAK Kézirattár RAL 1329/1865.

³⁴ RÓZSA György, *A Magyar Tudományos Akadémia palotája*, Bp., 1982, 6.

³⁵ MTAK Kézirattár RAL 1459/1865, RAL 1081/1866.

³⁶ MTAK Kézirattár RAL 602/1870, RAL 703/1870.

³⁷ *Művészeti lexikon*, szerk. ÉBER László, Bp., 1935, 542 (továbbiakban BER). – WURZBACH, Bd. 52., 239. – SZINNYEI, 1406.

³⁸ A British Museum egyik részlege. *Művészeti lexikon*, főszerk. ZÁDOR Anna és GENTHON István, Bp., 1965, 3. Köt., 103 (továbbiakban *Művészeti lexikon*).

³⁹ South Kensington Museum. 1907-től a Victoria and Albert Museum része. *Művészeti lexikon*, 3. köt., 105.

⁴⁰ Waldstein János levele Pulszky Ferenchez. OSZK Kézirattár Fond VIII/1133.

⁴¹ 1830–1915. *Művészeti lexikon*, 4. köt., 787. Böhm József Edgár: Böhm József Dániel mellszobra, 1871, fehér márvány, 75 cm, jelezve: J. E. Boehm fecit 1871. MNG, Szoborosztály, ltsz. 81.10–N.

⁴² „a figurának szellemi felfogása a Nagy Magyarra nézve mégse felel meg minden várakozásnak.” Waldstein János levele Pulszky Ferenchez. 1876. máj. 8. OSZK Kézirattár Fond VIII/1133.

„nagy magyar” szellemiségét.⁴³ Az 1880-ban felállított szobor a magyar emlékműszobrászat késői klasszicizáló emléke.

Waldstein képzőművészeti ízlését hitelesen megismerhetjük abból a kritikából, amelyet Benczúr Gyula *Vajka megkeresztelése* című festményéről írt a *Kelet Népe* napilapban 1876. február 17-én. Benczúr Gyula az olajképhez készített vázlattal nyerte el Eötvös József oktatási és kulturális miniszter 1869-ben a történelmi képekre kiírt pályázatát. Waldstein János a festmény kvalitásának elismerése mellett kifogásolta, hogy az elkészült kép lényegesen eltért a nyertes, többalakos vázlattól. Szerinte inkább Szent Adalbert porréjának fogható fel a kép. Mivel történeti tárgyú festményről volt szó, kifogásolta a keresztelési szertartás nem hiteles ábrázolását. Bíráló megjegyzései ellenére fényes jövőt jósolt Benczúr Gyulának, ha az nem enged a külsőségek és a technikai virtuozitás csábításának. Helytelenítette, hogy a képet először a bécsi Műegyletben állították ki, szerinte pesti kiállításon kellett volna először bemutatni, hiszen a Magyar Nemzeti Múzeum számára rendelte a kulturális minisztérium. Valószínűnek tartotta azonban, hogy a bécsi bemutatás felsőbb engedéllyel történt.⁴⁴

Waldstein János mint a bécsi Műegylet elnöke természetesen jelen volt a Monarchia fővárosának képzőművészeti életében is. Széchenyi Istvánhoz írt leveleiben többször említette bécsi festő ismerőseit, elsősorban Johann Ender (1793–1854), az Akadémia allegóriájának festőjét, aki Széchenyi István útítársa volt első keleti útján (1818–1819).⁴⁵ Thomas Ender (1793–1875) Johann Ender ikertestvére, a bécsi Képzőművészeti Akadémia tájképfestészet professzora, János főherceg udvari festője sem volt ismeretlen Waldstein János és Széchenyi István előtt. Mindkettőjüket családtagjaikkal együtt ott találjuk a *Panorama der österreichischen Monarchie oder malerisch-romantisches Denkbuch* című 1840-ben másodszor megjelentetett Hartleben-kiadvány előfizetőinek névsorában.⁴⁶ A kötetben közölt metszetek jelentős számban Thomas Ender eredeti tájképei alapján készültek.

Thomas Ender számára a Magyarországgal való megismerkedést az a dunai út jelentette, amely során 1837-ben János főherceg krími útjának egyik kísérőjeként Bécstől Galacig, illetve Odesszáig hajóval tette meg az utat több monarchiabeli, köztük magyar főúr társaságában. A hajóút célja az volt, hogy képeket készítsen a Hartleben Kiadó számára a Duna partjain látható nevezetességekről.⁴⁷ Az 1837-es dunai hajóút lehetőséget adott Thomas Endernek arra is, hogy megismerkedjék János főherceg kíséretének magyar tagjaival, ami a későbbi, az 1860-as évek elején tett magyarországi útjait is egészen bizonyosan megkönnyítette. 1860–1861-ben a kassa–oderbergi vasútvonal építési munkálataira Thomas Ender elkísérte vasútépítő mérnök fiát.⁴⁸ Az észak-magyarországi vasútépítés útvonala mentén kirándulásokat tett, és korábbi utazásaihoz hasonlóan számos tájképet festett.

⁴³ *Magyar képzőművészek lexikona*, I., szerk. Szendrei János–Szentiványi Gyula, Bp., 1915, 162 (továbbiakban Szendrei–Szentiványi), WALDSTEIN JÁNOS, Szt. István keresztelése, Benczúr Gyula festménye, *Kelet Népe*, 1876. febr. 17., 47. sz.

⁴⁴ *Adatok*, 115. – WURZBACH, Bd. 4., Wien, 1858, 38–40 (továbbiakban WURZBACH, Bd. 4.).

⁴⁵ Az előfizetők nyomtatott névsora a kötet elejéhez csatolva.

⁴⁶ 1838-ban Pesten meg is jelent Conrad Hartleben kiadásában a *Malerische Ansichten der Donau in Ungarn von Theben bis Golumbacz mit Darstellungen von R. Alt, Th. Ender und C. Klette* című kiadvány. 1839-ben önálló kötetben, acélmetszeteken jelentette meg Thomas Ender dunai tájképeit Conrad Hartleben *Die Wundermappe der Donau oder das Schönste und Merkwürdigste an den Ufern dieses Stromes von Ursprung bis zur Mündung* címmel. Ennek 1841-ben újabb kiadása is volt. Thomas Ender 23 képét a fenti kiadványokból átvette a már említett *Panorama der österreichischen Monarchie* című 1839-ben, majd 1840-ben és 1846-ban újból megjelentetett kötetekbe Franz Weidmann. E kötetek kiadója is a Hartleben cég volt, amely 1844-ben Pesten külön, könyvnyomatos albumban adta ki Thomas Ender magyarországi képeit *Magyarország festői mutatványokban* címmel. ld. KOSCHATZKY, Walter, *Thomas Ender (1793–1875). Kammermaler Erzherzog Johanns*, Graz, 1982, 83–87 (továbbiakban KOSCHATZKY).

⁴⁷ Uo. 156.

⁴⁸ MTAKK. Ms. 4409/204, 205, 207

Wichtiges
Gladover

Donnerstag
Gladover

Donnerstag
Gladover

half past 12 in door.

“MACHEN WIR UNS KEINE ILLUSION.”
“Expedition of 1834. Skeln Gladover”

Thomas Ender és Waldstein János személyes ismeretségének kezdeti időpontjára nem rendelkezünk adatokkal. Thomas Ender felvidéki tartózkodásáról, vendéglátóiról, a készülő festményekről azonban Waldstein János mint a vasútépítés támogatója biztosan tudomást szerzett, és érdeklődéssel kísérte Thomas Ender festői tevékenységét. A személyes kapcsolatot igazolni látszanak azok a festmények, amelyek Waldstein János vinnai birtokáról⁴⁹ (Kat. 84.), valamint Waldstein János anyai ágról való Sztáray rokonságának⁵⁰ nagymihályi kastélyáról⁵¹ készültek. Vélhetően személyes megbízás lehetett az Ungvárról készített három akvarell⁵² (Kat. 88.), amelyeket Waldstein János mint Ung vármegye frissen kinevezett főispánja (1861) rendelhetett.⁵³ Valószínűleg hasonlóan személyes kapcsolatból jöttek létre a gróf Andrássy Manó parnói kastélyát megörökítő vízfestmények⁵⁴ (Kat. 86–87, képtábla 61.) Ender felvidéki festői tanulmányútján a nagyőri Mednyánszky-kastélynak⁵⁵ (Kat. 70., képtábla 62.) is vendége volt. Innen indult tátrai kirándulásaira és korrigálta a gyermek Mednyánszky László (1852–1919) tanulmányrajzait.⁵⁶

Thomas Ender 1861–1863 között nemcsak a Felvidéken járt. A bécsi Albertinában és a budapesti Szépművészeti Múzeumban lévő akvarelljei erdélyi, gödöllői és Balaton-környéki útjairól tanúskodnak.⁵⁷ 1864-ben már fia új munkaterületén, a Brennerbahn építésénél tartózkodott,⁵⁸ hogy itt is, mint korábbi utazásai alkalmából, tájképeket fessen. Waldstein János 1869. november 14-én Falk Miksához írt levelében pedig azt említette, hogy Thomas Ender erdélyi utazást tervez.⁵⁹ Az életrajzi adatok szerint erre azonban már nem került sor.

Thomas Ender felvidéki és északkelet-magyarországi képei néhány kivétellel mind Waldstein János gyűjteményében találhatóak, amelynek keletkezésére nem találunk adatokat. A parnói kastélyról készült akvarellek mint gróf Andrássy Manó tulajdonában lévő képek 1863. szeptember 15. és 1864. január 20. között Pesten, a Pesti Műegylet kiállításán voltak láthatók.⁶⁰ Ezeket a festményeket tehát legkorábban 1864-ben vásárolhatta meg Waldstein János.

A magyar szakirodalomban ellentmondásos és téves megállapítások olvashatók mind a festő személyéről, mind a gyűjtemény létrejöttéről. A többszörös félreértés egyik oka ajándékozó levél körülményes fogalmazása és téves névhasználat: „Áthatva azon meggyőződéstül, mily befolyása legyen a szép művészeti cultussának (!) a közművelődésre és polgárosodásra, – az által kívántam eleget tenni az ebbeli hazafiui kötelességnek, hogy Ender János (!) bécsi Accad. Tanár és cs. Tanácsos tájműveit, melyeket Magyar Országban természet után ritka járatossággal (!) ecsetelé, magam-évá (sic!) tegyem.”⁶¹ 1868-ban, az Akadémiai Értesítőben a kettőszázhusz kép ajándékozását e levél alapján jelentették be.⁶²

Thomas Ender felvidéki képeiről először 1905-ben Malonyay Dezső tett említést Mednyánszky Lászlóról írt tanulmányában. Ő azonban nem ismerte Waldstein János gyűjteményét, hanem négy-

⁴⁹ MTAKK. Ms. 4409/204, 205, 207

⁵⁰ NAGY Iván, 24.

⁵¹ MTAKK. Ms. 4409/200–202, 210

⁵² MTAKK. Ms. 4409/217–219

⁵³ Uo.

⁵⁴ MTAKK. Ms. 4409/211–213., Szendrei-Szentiványi 435–436. Vö. e katalógusban PAPP Gábor György tanulmánya.

⁵⁵ MTAKK. Ms. 4409/149

⁵⁶ MALONYAY Dezső *Mednyánszky*, Bp., 1905, 23. Művészeti Könyvtár, szerk. Lippich Elek, (továbbiakban MALONYAY) Vö. e katalógusban Markója Csilla tanulmánya.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Waldstein János levele Falk Miksához. 1869. nov. 14. OSZK Kézirattár Fond IV/966.

⁵⁹ *Pesti Műegylet Évkönyvei*, 1863, Kiállított művek lajstroma, 1863. szept. 15. – 1864. jan. 20.

⁶⁰ A levelet az a személy, feltehetően Waldstein János tickára írta körülményes magyarsággal, aki a Waldstein gyűjtemény képeit a kereten olvasható magyar nyelvű címekekkel ellátta, és az egyes tékában lévő festményekről a jegyzéket készítette. Az ajándékozó levelet saját kezűleg dátumozta és írta alá Waldstein János.

⁶¹ Ld. 2. Jegyzet.

száz festményről szól, amelyet a kormány vásárolt meg.⁶³ A Szendrei János – Szentiványi Gyula szerkesztette *Magyar képzőművészek lexikonának* (1915) Ender János szócikkében a következők olvashatók: „A felsőmagyarországi várakról festett 81 nagy méretű aquarellből álló kollekcióját 1868-ban Waldstein János gróf ajándékozta a M. Tud Akadémiának.”⁶⁴ Ender Tamás szócikkében pedig ez áll: „Többször megfordult Magyarországon és számos magyar tájképet festett. A pesti Műegylet 1863. évi nov. – dec.-i kiállításán Parnó vár Zemplén megyében cz. alatt 3 festményt állított ki, mely gróf Andrássy Manó tulajdona volt.”⁶⁵ Tehát Szendrei János és Szentiványi Gyula nem tudott arról, hogy ez a három festmény valószínűleg azonos azon gyűjtemény darabjaival, amely Waldstein János gyűjteményével a Magyar Tudományos Akadémia birtokába jutott. Továbbá arról sem volt tudomásuk, hogy az „Ender János”-nak tulajdonított magyarországi várakról készült festmények Thomas Ender művei. A tényeknek megfelelő első ismertetés 1917-ben jelent meg Divald Kornéltól, az Akadémia palotáját és gyűjteményeit levéltári kutatás alapján bemutató könyvében. „A következő évben [ti. 1868-ban] gróf Waldstein János, Széchenyi barátja lepi meg az Akadémiát fejedelmi ajándékkal: Ender Tamás 220 nagyobb méretű vízfestésű tájképével. Ender Tamás (1793-1875) tájképfestő, Széchenyi festőjének, Ender Jánosnak ikertestvére volt, s az Akadémia birtokába került aquarelljeiben Nyitrán kezdve Zemplén vármegyéig Felső-Magyarország legszebb vidékeit örökítette meg szinte fényképi pontossággal és ma is friss hatású színezéssel. 60-65 cm-nyi cartonlapra ragasztott vízfestményeit négy nagy albumba foglalva az Akadémia a könyvtár őrizetére bízta.”⁶⁶ Lyka Károly az 1800–1850 közötti magyar művészetet feldolgozó munkájában Divald Kornél megállapításait vette át Thomas Ender felvidéki képeinek tárgyalásakor. „Nagy sereg vízfestményt készített felvidéki útján Nyitra és Zemplén között a bécsi Thomas Ender, ezekből 220 lap Waldstein János gróf tulajdonába került.”⁶⁷ Az ikertestvérekre vonatkozó adatok azonban Lyka Károly *A táblabíróvilág művészete* című műve kiadásainak névmutatóiban is csak közös Ender névalak alatt találhatók.⁶⁸ Az előbbieken ismertetett adatok változatosan keveredtek a későbbi szakirodalomban. Schanzer Mária 1935-ben, Mednyánszky Lászlóról készített disszertációjában Malonyay Dezső és Lyka Károly kijelentéseit ötvözve fogalmazta meg először, hogy Thomas Ender Waldstein János megbízásából festette felső-magyarországi képeit.⁶⁹ Az Éber László szerkesztette *Művészeti lexikon* 1935-ben ezt a megállapítást tényként fogadta el, kiegészítve azzal, hogy a vízfestmények „4 albumban a M. T. Akadémia könyvtárában” vannak.⁷⁰ Az egykor Andrássy Manó tulajdonában volt képeknek a Pesti Műegylet 1863–1864-es kiállítási jegyzékeiben való szereplése alapján tette Thomas Ender felvidéki tanulmányútját ezekre az évekre Kállai Ernő 1943-ban megjelent Mednyánszky-könyvében.⁷¹ A *Művészeti lexikon* (1965) a fent említett tévesen kikövetkeztetett adatokból állította össze Thomas Ender szócikkét, amely szerint a kétszázhusz vízfestményt Waldstein gróf részére festette Thomas Ender, és 1863–1864-ben tanulta tőle Mednyánszky László Nagyőrön a rajzolás elemeit.⁷²

Thomas Ender életrajzi adatainak ismeretében ma már bizonyos, hogy 1861-1863 között tar-

⁶³ MALONYAY, 23.

⁶⁴ SZENDREI – SZENTIVÁNYI, 435.

⁶⁵ Uo., 435–436.

⁶⁶ DIVALD, 97.

⁶⁷ LYKA KÁROLY, *A táblabíró világ művészete. Magyar művészet 1800–1850*, Lyka Károly művei, 1981, 317. Thomas Enderre ld. uo. 241. Továbbiakban: LYKA 1981.

⁶⁸ LYKA KÁROLY, *A táblabíró világ művészete. 1800–1850*, 1–4. köt., Bp., 1922 – LYKA KÁROLY *Magyar művészet 1800–1850. A táblabíró világ művészete*, 2. átdolg. és bőv. Kiadás, Bp., 1932. – LYKA, 1981.

⁶⁹ SCHANZER MÁRIA, Mednyánszky, Bp., 1935, 3. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Keresztényrégészeti és Művészettörténeti Intézetében készült doktori értekezés.

⁷⁰ KÁLLAI ERNŐ, *Mednyánszky László*, Bp., 1943, 15.

⁷¹ *Művészeti lexikon*, 1. köt., 623.

⁷² KOSCHATZKY, 156.

tózkodott Magyarországon. Waldstein János megbízásának – szerintünk – ellentmond az a tény, hogy az ajándékozó levél kimondottan a képek megszerzését említi. Thomas Ender nem minden felvidéki képét vásárolta meg Waldstein János. A bécsi Albertinában lévő, a Felvidéken készült Thomas Ender-akvarellek (Árva vára, Beckó, Zakopane) 1876-ban még Thomas Ender hagyatéki kiállításán szerepeltek.⁷³ Az előbbieket kiegészíthetjük az Andrassy Manó tulajdonában volt festményekről már szintén idézett adatokkal. A jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján – véleményünk szerint – a Waldstein-gyűjtemény személyes vonatkozású képeit (Ungvár, a Sztáray rokonság, és a saját, vinnai birtokáról készült festmények) megrendelhetette, a többit megvásárolta Waldstein János.

A gyűjtemény várakat ábrázoló egyes darabjairól a Magyar Monográfia Társaság 1914-ben másolatokat kezdett készíttetni.⁷⁴ Egy olyan albumot kívántak megjelentetni, amely a magyarországi várak életét mutatta volna be Szendrei János szerkesztésében.⁷⁵ A kiadvány nem valósult meg. Ezzel a gyűjtemény hőskora lezárult, évtizedek múlva már a történeti feldolgozások kora következett.⁷⁶

⁷³ KOSCHATZKY, 156.

⁷⁴ Csánki Dezső levele az Akadémia elnökének (Berzeviczy Albertnek). 1914. márc. 28. MTAK Kézirattár RAL Könyvtári iratok K 808:127/1914.

⁷⁵ Szendrei János ezek ismeretében, valamint az Akadémiai Értesítőben, 1868-ban, Ender János festményeiként megnevezett, Waldstein János ajándékozta képek alapján tulajdonított 81 várat ábrázoló festményt Johann Endernek a *Magyar képzőművészek lexikonában* megjelent szócikkben. Ld. 2., 60. Jegyzet.

⁷⁶ A Waldstein-gyűjtemény képeinek egyharmada 1922. novemberében, a budapesti Szépművészeti Múzeum Grafikai osztályának *Magyar tájak* című kiállításán került először nyilvános bemutatásra (ld. Szépművészeti Múzeum, A Grafikai Osztály XLVI. Kiállítása, *Magyar Tájak*, 1922. november. – Szépművészeti Múzeum kölcsönzési kérelme, a kölcsönzés feltételei és a kölcsönzési elismervény. Bp. 1922. okt. 27., ill. 1922. nov. 12. MTAK Kézirattár RAL Könyvtári iratok K 810:39/1922). Néhány kép a Magyar Nemzeti Galéria 1991. okt.–dec.-ben *id. Markó Károly (1791–1860)* műveiből rendezett kiállításán, mint kortárs alkotás szerepelt (ld. *Markó Károly*, kiállítás, szerk. BAJKAY Éva, Magyar Nemzeti Galéria, 1991. okt. – 1991. dec. Bp. MNG 1991. 11.) A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a XIX. században című, a Magyar Nemzeti Galériában rendezett kiállítás (1992. március–június) szintén szerepelt több vízfestmény (ld. *A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a XIX. Században*, kiállítás, szerk. SZABÓ Júlia – MAJOROS Valéria, Magyar Nemzeti Galéria, 1992, 74). Thomas Endert, a Waldstein-gyűjteményben lévő képei alapján Szabó Júlia a topográfiai-történeti tájképfestészet képviselőjeként jellemzi nemrég megjelent tanulmánykötetében (ld. SZABÓ Júlia, *A mítikus és a történeti táj*, Bp. 2000, 123, 129, 140, 171, 172, 174, 196–197, 335; 122. kép). A gyűjtemény képei megtekinthetők Szabó Júlia Thomas Enderről írt kísérő tanulmányával, valamint Körmendy Kinga, Mázi Béla, Rozsondai Béla a Waldstein-gyűjteményről összeállított ismertetésével az Interneten (ld.: www.ender.mtak.hu, vagy www.mtak.hu). A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának munkatársai a képekhez mellékeltek a formai leírásokat. Az ábrázolt természeti, vár-, és városképhez kapcsolódó történelmi, földrajzi ismertetést egykorú, ill. a 19. század második felében megjelent szakirodalom figyelembevételével állították össze. Az ismertetések az 1918 előtti Észak-Magyarországon használatos magyar, szlovák, német nyelven kívül angolul is olvashatók. – A Waldstein-gyűjtemény néhány darabja bemutatásra került Walter KOSCHATZKY Thomas Enderről az ORF (Wien), 1993. november 1-i adása számára készített tv-filmjében.

KÉPJEGYZÉK

1. Waldstein János: *Gróf Széchenyi István mint a Vaskapu királyi biztosa*, 1830-as évek, akvarell, MTAK, Kézirattár (Kat. 91.)
2. Waldstein János: *Gróf Széchenyi István mint a pesti por és sár utcseprője*, 1839, akvarell, MTAK, Kézirattár (Kat. 92.)